

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARI Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri

Bozkurt ERSOY*

Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticaret yolları üzerindeki menzil kervansaraylarının yanı sıra şehir içlerinde de hanların yapıldığı bilinmektedir¹. "Şehir hanı" ya da "şehir-içi hanı" şeklinde adlandırılan bu yapılar, menzil hanlarından farklı olarak kervanların yol gereksinmelerine yönelik değildir. Ayrıca bunlar, plan bakımından da onlardan ayrılır.

Çoğunlukla revaklı bir avlunun dört tarafına dizilmiş, bir veya çok katlı düzen içerisinde tüccarlara mahsus odalar, depolar ve ahırlardan oluşan bu binaların avlularında bir şadırvan, kimi zaman da Anadolu Selçuklu kervansaraylarını hatırlatan köşk-mescit bulunabilmektedir. Yapıların kütle görüntüsü ve cephe düzeni, bunların menzil kervansarayları gibi savunma amacına yönelik mimari tasarımları yansıtmayan binalar olduklarını hemen ortaya koyar.

Türkiye'deki mimari tarihi araştırmalarına göz atıldığında, araştırmacıların çoğunlukla menzil kervansaraylarına eğildiklerini, şehir-içi hanları ile ilgili çalışmaların ise tek bir yapıyı ele alan birkaç makale; ya da sınırlı hacimli kitaplardan öteye gitmediği gözlenmektedir.

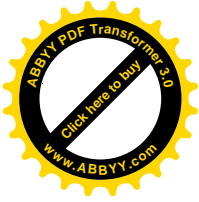
Şehir-içi hanları konusunda en fazla bilgilere E.H.Ayverdi'nin Osmanlı Mimarisi serilerinde rastlanılmasına karşın, bu seri özel bir yapı türüne yönelik olmadığından her bir yapı türü için mimari tanım ve değerlendirmeler doyurucu gözükmemektedir. Tek bir şehri ele alarak içindeki şehir hanlarını inceleyen ve yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler içeren çalışmalar ise çok az sayıdadır. Bursa Halkevi'nin çıkarttığı "Bursa Hanları"², C.Güran tarafından hazırlanan "Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi"³ ve tarafımızdan hazırlanmış olan "İzmir

* .Doç.Dr. A.Ü.D.T.C.F. Ark. ve San. Tar. Böl. Öğretim Üyesi.

1.Osmanlı Han ve Kervansarayları için bkz. F.Akazan, "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I., İstanbul, 1963, 133-167.s.; İ. İltis, *Tarihi Türk Hanları*, İstanbul, 1969; G. Cantay, *Anadolu'da Osmanlı Devri Kervansaraylarının Gelişimi*, (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1975.

2.Bursa Halkevi Neşriyatı, *Bursa Hanları*, Bursa, 1935.

3.C.Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul, 1978.

Hanları"⁴ adlı çalışmalar dışında şehir-içi hanları ile ilgili çalışmalar ya basılmamış tezler ya da tek bir yapıyı ele alan makaleler şeklindedir⁵.

Görüldüğü gibi, Osmanlı şehir-içi hanları üzerine toplu bir çalışma yoktur. Böyle bir çalışmanın eksikliği ise mimari tarihi içerisinde bu hanların tam olarak anlaşılmasına ve yer verilememesine; konu ile ilgili bilgilerin kısıtlı olmasına neden olmaktadır.

Günümüzde ticari potansiyelin yoğunluk kazandığı bölgelerde yer alan ve ticari hayatın gereksinimlerini karşılayamayan bu yapılar, ilgisizlik ve bakımsızlık nedeniyle de kaderlerine terk edilmiş durumda, her geçen gün biraz daha yok olmakta; sayıları gitgide azalmaktadır. Aslında, bazı yapılarda restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiş veya gerçekleştirilmektedir. Ancak yapılan bu çalışmaların ne derece doğru oldukları tartışma konusudur. Restorasyonları bitmiş olanlar incelendiğinde ise çoğunun özgün durumlarını kaybettikleri kolayca izlenebilmektedir. Ayrıca, restorasyonu yapılan eserler restorasyon öncesinde ayrıntılı olarak fotoğraflarla belgelenmediğinden, özgün durumları hakkındaki fikirlerimiz de ne yazık ki son derece kısıtlı kalmaktadır. Kaldı ki, daha henüz şehir-içi hanlarından çoğunun envanteri olmadığı gibi tam bir listesi bile çıkarılmamıştır.

Bu amaçla başladığımız çalışmaların bugüne kadar gerçekleştirilen bölümünden çıkan sonuçları bir düzen içinde aşağıda sunmaya çalışacağız. Bu sonuçlar, ekteki tabloda yer alan 92 avlulu han ve tablo dışında kalan 6 avlusuz hanla sınırlıdır ve elden geldiğince özet halinde verilmeye çalışılmıştır. Yazımız İstanbul, Ankara, İzmir, Trabzon, Tire, Amasya, Merzifon, Kayseri, Diyarbakır, Tokat, Gaziantep, Edine, Bursa ve Lefkoşa'da yer alan şehir-içi hanlarından bir kısmını kapsamaktadır. Bu hanlar, yeri geldikçe örnek olarak verilecektir.

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDA PLAN

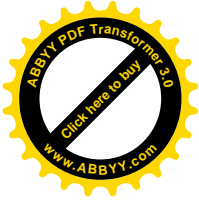
Şehir-içi hanları "AVLULU HANLAR" ve "AVLUSUZ HANLAR" olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır.

I-AVLULU HANLAR

Bu yapılar genel bir anlatımla simetrik veya asimetrik planlı avlu/avluları çevreleyen mekanlardan oluşmaktadır. Avlu cepheleri tek veya çok katlı olduğu gibi, revaklı ya da revaksız olabilmektedir. Bu tip

4.B. Ersoy, *İzmir Hanları*, Ankara, 1991.

5.Bu çalışmalar yeri geldikçe dipnotlarda verilecektir.

yapıları da avlu sayılarına ve kat sayılarına göre sınıflandırmak mümkündür.

A- AVLU SAYILARINA GÖRE

1- Bir avlulu hanlar⁶

Bursa, Emir Hanı (1340)⁷

× Ankara, Kurşunlu Han (1421)⁸

Tire, Bakır Han (1510)⁹

× Tokat, Voyvoda Hanı (1626-1632)¹⁰

× İstanbul, Hasan Paşa Hanı (1740)¹¹

Gaziantep, Şeker Hanı (1850)¹²

2- İki avlulu hanlar

Bursa, Fidan Hanı (XV. yüzyıl ikinci yarısı)¹³

× İstanbul, Kürkçü Hanı (XV.yüzyıl)¹⁴

Ankara, Hasan paşa Hanı (XVI. yüzyıl ilk çeyreği)¹⁵

✓ Edirne, Rüstem Paşa Hanı (1560-1561)¹⁶

6.Sayıca fazla olmaları nedeniyle her yüzyıldan bir örnek vermekle yetiniyoruz. Diğer örnekler için ekteki tabloya bakınız.

7.Bkz.E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 630-805 (1230-1402)*, I, İstanbul, 1966, 96-101.s.; A.Baş, *Beylikler Dönemi Hanları*, (S.Ü.Sos.Bil.Enst. yayınlanmamış doktora tezi), Konya, 1989, 129-134. s.

8.Plan için bkz. G.Öney, *Ankara'da Türk Devri Dini ve Sosyal Yapıları*, Ankara, 1971, 69. plan.

9.Tire Hanlarının, rölöve ve restitüsyon planları için bkz. F. Gürboğa, *Tire'de Türk-İslam Anıtları (Hanlar ve Türbeler)*, (E.Ü.Ed.Fak. Sanat Tarihi Anabilim Dalı bitirme tezi), İzmir, 1985.

10.Plan için bkz. Z. Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul, 1975, 395.s.

11.Plan için bkz. F.Akozan, *a.g.m.*, 151.s.

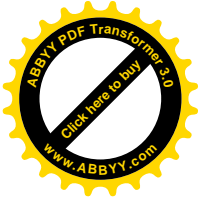
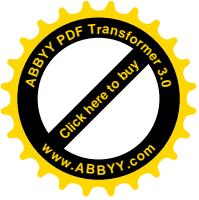
12.Gaziantep Hanları ile ilgili ayrıntılı bilgi ve planlar için bkz. M. Özkarcı, *Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar*, (Atatürk Üniv. Sos. Bil. Enst. yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erzurum, 1987.

13.Bkz. K. Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 2.bsk., İstanbul, 1982, 104.s.; E.H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, IV, İstanbul, 1974, 127-129.s.

14.Bkz. C. Güran, *a.g.e.*, 83-85.s. ve 179.s.6 .şek.

15.Bilgi ve planlar için bkz. B. Ersoy, "Ankara Hasan paşa Hanı (Sulu Han)", *Ankara Dergisi*, cilt:1, sayı:3, 1992, 39-52.s.

16.Plan için bkz. *Mimar Sinan Yapıları*, 2.cilt, çizen: A. Suat Ülgen, Yay. Haz.: F. Yenişehirlioğlu, E. Madran, T.T.K., Ankara, 1989, 226-231. lev.

İstanbul, Vezir Hanı (XVII.yüzyıl ikinci yarısı)¹⁷

İstanbul, Büyük Yeni Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)¹⁸

İstanbul, Cebeci Hanı (XVIII.yüzyıl)¹⁹

Gaziantep, Anadolu Hanı (XIX. yüzyıl ortası)

İstanbul, Sabuncu Hanı (XIX. yüzyıl)²⁰

3- Üç avlulu hanlar

İstanbul, Büyük Valide Hanı (XVII.yüzyıl)²¹

Kayseri, Vezir Hanı (1723)²²

İstanbul, Taş Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)²³

B. KAT SAYILARINA GÖRE

1- Bir katlı avlulu hanlar

Tire, Çöplü Han (1426-1442)

Gaziantep, Hişva Hanı (1563)²⁴

İzmir, Sulu Han (XVII. yüzyıl ilk yarısı)²⁵

2- Kısmen iki katlı avlulu hanlar

Aslında tek katlı olup, sadece giriş cepheleri iki katlı inşa edilmiştir. Bu nedenle "bir katlı hanlar"ın bir çeşitlemesi olarak düşünülebilir.

İzmir, Girit Hanı (XVIII.yüzyıl)²⁶

İzmir, Arab Hanı (XIX.yy. ikinci yarısı)²⁷

3- İki katlı avlulu hanlar²⁸

Bursa, Emir Hanı (1340)

17.Plan için bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 235.s.; F.Akozan, *a.g.m.*, 148.s.; Z. Nayır, *a.g.e.*, 399.s.

18.Plan için bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 218. s.; F. Akozan, *a.g.m.*, 150.s.

19.Bilgi için bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 115-117.s.

20.Bilgi için bkz. *ay.e.*, 142-143.s.

21.Plan için bkz. *ay.e.*, 217.s.; F.Akozan, *a.g.m.*, 145.s.; H.Sezgin, *Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış*, İstanbul, 1984, 186.s.

22.Bilgi için bkz. A. Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, Çev. A.A. Tütenk, Ankara, 1954, 97.s.

23.Plan için bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 234.s.

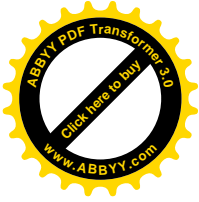
24.Plan için bkz. F.Akozan, *a.g.m.*, 142.s.

25.Bilgi ve plan için bkz. B.Ersoy, *a.g.e.*, 11-13.s.

26.Plan için bkz. *ay.e.*, 48.s. 43-44 şek.

27.Bilgi için bkz. *ay.e.*, 50-51.s.

28.Sayınca fazla olmaları nedeniyle her yüzyıldan bir örnek vermekle yetiniyoruz. Diğer örnekler için ekteki tabloya bakınız.

Tire, Kutu Han (1429)
Ankara, Çengel Han (1522-1523)²⁹
Amasya, Taş Han (1698-1699)³⁰
İzmir, Kızlarağası Hanı (1744)³¹
Gaziantep, Yüzükçü Hanı (1800)

4- Kısmen üç katlı avlulu hanlar

İki katlı hanların bir çeşitlemesi olarak düşünülebilir.
Merzifon, Taş Han (XVII.yüzyıl)³²
İstanbul, Kalcılar Hanı (XVIII. yüzyıl)³³

5-Üç katlı avlulu hanlar

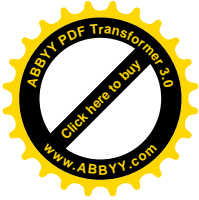
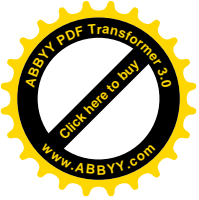
Trabzon, Alaca Han (XV. yüzyıl)
İstanbul, Rüstem Paşa Hanı (1556-1568)³⁴
İstanbul, Büyük Yeni Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)
Trabzon, Vakıf Han (XVIII. yüzyıl)³⁵
İstanbul, Küçük Yeni Han (XVIII. yüzyıl)³⁶
İstanbul, Simkeşane (XVIII. yüzyıl)³⁷
Trabzon, Sabır Hanı (XVIII.yy. sonu-XIX.yy. başı)
Gaziantep, Kumruoğlu Hanı (XIX.yüzyıl sonu)
İstanbul, Yıldız Hanı (XIX. yüzyıl)³⁸

II-AVLUSUZ HANLAR

Bu tip hanlar iki başlık altında toplanmaktadır.

A- Bağımsız hanlar

-
- 29.Bilgi ve fotoğraflar için bkz. B. Ersoy, "Ankara Çengel Han", *Kültür ve Sanat*, yıl:3, sayı :11, 1991, 56-59.s.; plan için bkz. G.Öney, *a.g.e.*, 70a-70d. plan.
30.B.Ersoy, "Osmanlı Şehir-içi Hanlarından Önemli Bir Örnek: Amasya Taş Han", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991) Bildiri Özetleri*, Ankara, 1991, 71.s.
31.Plan için bkz. B.Ersoy, *a.g.e.*, 25.s. 16-17. şek.
32.Bilgi için bkz. Z. Nayır, *a.g.e.*, 234-236.s.
33.C.Güran, *a.g.e.*, 123-124.s.
34.Bilgi için bkz. *ay.e.*, 93-95.s.
35.Bkz. Ş. Horuluoğlu, *Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri*, Ankara, (tarihsiz), 106-108.s.; H. Karpuz, *Trabzon*, Ankara, 1990, 60.s.
36.Bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 129-131.s.
37.Plan için bkz. *ay.e.*, 233.s.
38.Bkz. *ay.e.*, 143-144.s.

Arasta benzeri plana sahip hanlar³⁹ şeklinde de adlandırabileceğimiz bu yapılar ortada bir koridor ile bu koridorun iki yanına sıralanan mekanlardan oluşan dikdörtgen planlı eserlerdir.

İzmir, Esir Hanı (XVIII. yy. sonu-XIX. yy. başı)⁴⁰

İzmir, Abdurrahman Hanı (1802)⁴¹

İzmir, Çakaloğlu Hanı (1805-1806)⁴²

İzmir, Musevit Hanı (XIX. yüzyıl başı)⁴³

İzmir, Cambaz Hanı (XIX. yy. ikinci yarısı)⁴⁴

B- Başka bir yapının bir bölümünü oluşturan hanlar

Bu tipte elimizde günümüze kadar gelebilen tek bir yapı örneği mevcuttur. "Külliyelere dahil hanlar" olarak da adlandırılmaktadır⁴⁵.

İstanbul, Süleymaniye Hanı (1555)⁴⁶

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDA CEPHE DÜZENİ

I. DIŞ CEPHELER

Dış cephe tasarımında giriş açıklıkları, dükkan mekanları, pencere açıklıkları, çıkmalar ve duvar örgüsü⁴⁷ önemli unsurlar olarak göze çarpar.

Giriş açıklıkları iki şekilde düzenlenmiştir. Bunlardan birincisi, yapı cephesi ile aynı düzlemde yer alandır. Genellikle basık veya yuvarlak kemerli olan bu açıklıklar bir ya da daha çok sayıda olabilmektedir. Giriş açıklıklarının ikinci grubunu ise taçkapı olarak nitelendirebilecekler oluşturur. Bunlar Amasya Taş Hanı'nda ve İzmir Çakaloğlu Hanı güney cephesinde görülebileceği gibi yapı cephesinden dışa doğru bir çıkma şeklinde taşıntı yaparlar.

Dış cephelerin alt kat seviyesinde, yapı bünyesine dahil dükkan mekanları yer alabilmektedir. Bu mekanlar cepheye örtülerinin bir

39.Bkz. B.Ersoy, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler" A.Ü. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: XXXII, sayı: 1-2, 1988, 98.s.

40.Plan için bkz. B.Ersoy, *a.g.e.*, 53.s. 47-48.şek.

41.*Ay.e.*, 56.s.50 şek.

42.*Ay.e.*,58-59 s. 52-54. şek.

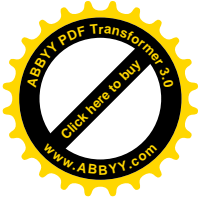
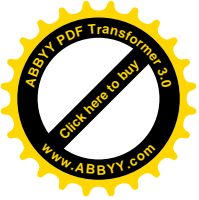
43.*Ay.e.*, 67-68.s. 57-62.şek.

44.*Ay.e.*, 72.s. 63.şek.

45.C.Güran, *a.g.e.*, 77.s.

46.Bilgi için bkz. *ay.e.*, 95-96.s.

47.Duvar örgüsü "Osmanlı şehir-içi hanlarında malzeme kullanımı" konusu içinde ele alınmıştır.

devamı niteliğinde kemerle açılmaktadır. Eğer cephede dükkan mekanları yoksa, bu takdirde alt kat seviyesinde pencere açıklıklarına yer verilmemiş, masif bırakma tercih edilmiştir. Pencere açıklıkları ikinci kat seviyesinde yer alır. Açıklıklar genelde düşey dikdörtgen karakterde olmasına karşın, eğer ait olduğu mekan hamam, tuvalet v.s. ise bu takdirde ya mazgal ya da küçük kare pencereler şeklindedir. Ayrıca açıklıklar üst kat mekanlarının her biri için bir olmak üzere tasarlanırken, istisna olarak Amasya Taş Han'da her mekan için yan yana ikiz pencere görünümünde çift açıklık düşünülmüştür.

Cephe düzenlemesinde diğer bir unsur da çıkmalardır. Bilindiği gibi yapıların planlamasında üstünde yer aldığı arsanın şekli ve sokaklar önemli bir etken olmuş, bu durum cephelere de yansımıştır. Mekanların işlevsel olabilmeleri için düzgün bir plan gerektiğinden, elden geldiğince yamukluğu engellemek amacıyla yapıdan dışa doğru taşıntı yapan gönye çıkmalara yer verilmiştir. Cumba görünümündeki bu çıkmalar, İstanbul Hasan Paşa Hanı'nda sadece üst katı⁴⁸; İstanbul, Büyük Yeni Han'da ve İstanbul, Yıldız Han'da⁴⁹ olduğu gibi alt ve üst katın tamamını da kapsayabilmektedir. Ayrıca, Tokat Voyvoda Hanı⁵⁰, İstanbul Büyük Valide Hanı⁵¹, İzmir Kızlarağası Hanı⁵² ve İstanbul Çuhacı Hanı'nda⁵³ görüldüğü şekilde çıkmalara giriş açıklıklarının üstünde, ikinci kat seviyesinde, bir anlamda hana girişi vurgulamak amacıyla yer verilmiştir. Üst kat seviyesinde görülen bu çıkmalar alttan profilli veya düz silmeli konsollarla desteklenmiştir.

II- AVLU CEPHELERİ

Hanların avlu cephelerini oluşturan esas unsur revaklardır ve hanların çoğu revaklıdır. Ancak avlu cepheleri revaksız hanlar da bulunmaktadır. Bu nedenle avlu cepheleri iki başlık altında incelenebilir.

A. Avlu cepheleri revasız hanlar

Bu hanlarda mekanlar avluya doğrudan doğruya birer kapı ve pencere ile açılırlar.

1. Bir katlı revaksız hanlar

Tire, Çöplü Han (1426-1442)

Gaziantep, Hişva Hanı (1563)

48.Bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 247.s. 15. fot.

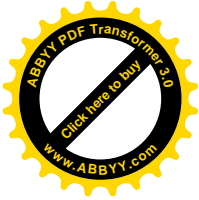
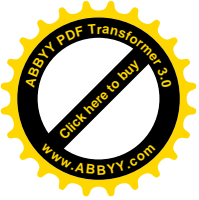
49.Bkz. *ay.e.*, 266.s. 61. fot.

50.Bkz. Z.Nayır, *a.g.e.*, 396.s. 175. fot.

51.Bkz.*ay.yer.*, 176. fot.

52.Bkz. B.Ersoy, *a.g.e.*, 24. fot.

53.Bkz.C.Güran, *a.g.e.*, 246.s. 14. fot.

2. Kısmen iki katlı revaksız hanlar

İzmir, Arab Hanı (XIX.yy. ikinci yarısı)⁵⁴

3. İki katlı revasız hanlar

İzmir, Abacıoğlu Hanı (XVIII.yy. başı)

B- Avlu cepheleri revaklı hanlar

Avlu cepheleri revaklı hanlar ise yine kat sayıları gözönüne alınarak şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Bir bölümü iki katlı olup, alt katı revaklı hanlar⁵⁵

İzmir, Girit Hanı (XVIII.yüzyıl)⁵⁶

2. Çok katlı olup, bütün katları revaklı hanlar⁵⁷

Bursa, Emir Hanı (1340)

Bursa, Fidan Hanı (XV.yy. ikinci yarısı)

Diyarbakır, Deliller Hanı (1527)⁵⁸

Kayseri, Vezir Hanı (XVII.yy. ikinci yarısı)

Kayseri, Vezir Hanı (1723)

Gaziantep, Anadolu Hanı (XIX.yy. ortası)

3. İki katlı olup, alt katı revaksız üst katı revaklı hanlar⁵⁹

Tire, Lütfü Paşa Hanı (XVI.yy. ortası)

İzmir, Mirkelamoğlu Hanı (XVIII.yy. son çeyreği)

Manisa, Yeni Han (1860-1862)⁶⁰

Katlarda yer alan revaklar, katın tamamını çevrelediği gibi, yalnızca bir/birkaç cephede de yer alabilmektedir. Örneğin İzmir Kızlarağası Hanı (1744)'nda üst kat avlu cephelerinden sadece tek kanatta, Merzifon Taş Han'da iki kanatta, 1764 tarihli İstanbul Büyük Yeni Han'da ise üç kanatta revak yer alır. Amasya Taş Han (1698-1699)'da ise

54.Bu hanın sadece giriş cephesi iki katlıdır. Bkz. B.Ersoy. *a.g.e.*, 50-51.s.

55.Bu tip, ekteki tabloda "tamamı revaklı hanlar" içinde yer almıştır.

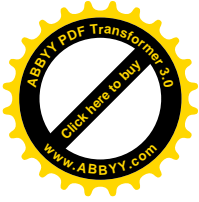
56.Bu hanın sadece giriş açıklığı üstüne rastlayan bölümünde ikinci kat yer almaktadır. Bu kat revaksızdır. Alt kat mekanları önündeki revak ise sonradan bölme duvarları ile kapatılarak gerideki mekanlara bağlanmıştır. Plan için bkz. B.Ersoy, *a.g.e.*, 48.s. 43-44. şek.

57.Diğer örnekler için ekteki tabloya bakınız.

58.Bkz. M.Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul ,1971, 193-195.s.

59.Diğer örnekler için ekteki tabloya bakınız.

60.Ayrıntılı bilgi ve plan için bkz. İ.Kuyulu, *Kara Osman-Oğlu Ailesi'ne Ait Mimari Eserler*, (Ankara Üniv. Sos.Bil. Enst. yayımlanmamış doktora tezi), Ankara, 1988, 76-88.s. 7-8. plan.

üst kat revakları önünde, alt kat revaklarının üstüne oturan iki cephede birer, bir cephede iki çıkma şeklinde mekan bulunmaktadır.

Revak gerisinde yer alan mekanların, revaka bakan avlu cepheleri kapı ve pencere açıklıkları açısından incelendiğinde iki uygulama göze çarpar. Bunlardan birincisi, her mekanın revak cephesinde sadece kapı açıklığı bulunmasıdır. Genellikle bu durum alt kat mekanlarında karşımıza çıkar. Bursa İpek Hanı, Tire Çöplü Han, Tire Lütfü Paşa Hanı, İstanbul Kurşunlu Han bu tip uygulamanın görüldüğü hanlara birkaç örnektir. Ayrıcalıklı olarak, Bursa Emir Hanı'nda ve Bursa Geyve Hanı'nda üst kat mekanları da revaka birer kapı ile açılmaktadır. İkinci uygulama ise hanların çoğunda görülen, mekanların revaka hem kapı hem de pencere ile açılması şeklindedir.

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDA İŞLEVSEL MEKANLAR

I. Yolculara/tüccarlara ayrılan mekanlar

Osmanlı şehir-içi hanlarına baktığımızda yolcuların/tüccarların kaldıkları ya da büro olarak kullandıkları mekanların genelde revak gerisinde, avluyu tek sıra halinde kuşattığını görürüz. Ancak, bu uygulamanın dışında da bazı tasarımların denendiği saptanmaktadır. Örneğin, İstanbul büyük Valide Hanı'nda avlu cephesinden dış cepheye doğru revak/mezan/koridor/mezan şeklinde bir sıralama vardır. Bunun değişik bir uygulaması ise İzmir Kızlarağası Hanı'nda ve Merzifon Taş Hanı'nda görülür. Bu yapıların avluya bakan revaksız cephelerindeki kanatların mezan/koridor/mezan şeklinde düzenlendiği dikkati çeker. Aynı tasarım tamamen revaksız olan İstanbul Simkeşane (XVIII.yy.) de de uygulanmıştır.

II. Ahırlar

Ahırların konumu yapının büyüklüğüne, küçüklüğüne ve arazinin topoğrafik durumuna göre değişmektedir. Bunlar, han içinde buldukları yerlere göre şu şekilde tasnif edilebilir.

A. Bodrum kat şeklinde

Ankara, Çengel Han (1522-1523)

İstanbul, Büyük Valide Hanı (XVII. yüzyıl)

İstanbul, Taş Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)

B. Alt kat avlu kanatlarında

Yapı iki avlulu ise ahır ikinci avlu kanatlarında yer alır ve avluya kapı ve pencere ile açılır. Ankara Hasan Paşa Hanı ve Edirne Rüstem Paşa Hanı bu tip ahır bulunan hanlara örnektir. Eğer han tek avlulu ise bu takdirde alt kat kanat veya kanatları ahır olarak düzenlenmiş örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerden Tire Çöplü Han ve Tire Kutu Han'da, ahır avluya revakla açılmaktadır. Tire Lütfü Paşa Hanı ve Tokat Deve Hanı'nda ise ahırın avluya bağlantısı kapı ile sağlanmıştır.

C. Hana dıştan bitişik kapalı bir mekan şeklinde

1. Bitiştirici cephe boyunca uzanan mekan şeklinde
Diyarbakır, Diller Hanı (1527)
2. Bitiştirici cephenin bir bölümünü kapatan mekan şeklinde
Bursa, Emir Hanı (1340)
Gaziantep, Hişva Hanı (1563)

III. Mescit

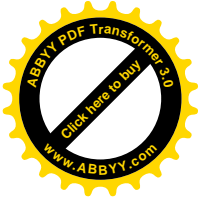
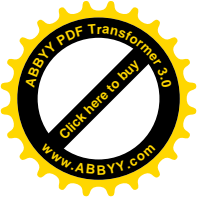
Şehir-içi hanlarında mescit, yapıların alt katında, üst katında ve avlu ortasında olmak üzere üç şekilde konumlandırılmıştır. Her üç şekil için örneklerden birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

1. Birinci katta
Bursa, Geyve Hanı (XV.yy. ilkyarısı)⁶¹
2. İkinci katta
Tire, Kutu Han (1429)
Ankara, Çengel Han (1522-1523)
Kastamonu, Yanık Han (XVII.yy. sonu-XVIII.yy. başı)⁶²
3. Avlu ortasında altı şadırvan üstü mescit
Lefkoşa, Büyük Han (1570-1572)⁶³
İstanbul, Büyük Valide Hanı (XVII.yüzyıl)
İzmir, Kızlarağası Hanı (1744)

61. Bk. A.Baş, *a.g.e.*, 135-138.s.; E.H.Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)*,II, İstanbul, 1972, 119-121.s.

62.Plan için bkz. Z.K. Bilici, *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18. Yüzyıl Sonuna kadar)*, (Ankara, Üniv.Sos.Bil. Enst. yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 1991, 65-66.şek.

63.Bilgi ve plan için bkz. G.Öney, "Lefkoşa'da Büyük Han ve Kumarcılar Hanı", *Milletlerarası I.Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, 1971, 271-297.s.

Yapının alt ve üst katında yer alan mescitler, mekânlardan birinin değerlendirilmesi ile elde edilmiştir. Mescit ikinci katta yer alıyorsa, burası giriş açıklığı üstüne rastlayan mekân olmakta; istisna olarak diğer kanatlarda da yer alabilmektedir. Yapıların çoğu günümüze harap durumda ya da çok tadilat ve onarım görmüş durumda geldiğinden, bugün bir handa mescit olup olmadığı tam anlaşılamamaktadır. Kaldı ki, mescit olduğunu gösteren veriler mihrap nişi veya kubbe örtüsü şeklinde çok sınırlıdır.

IV. Hamam, tuvalet

Osmanlı şehir-içi hanları incelendiğinde ahır, mescit ve içinde kalan insanların ikametine ayrılmış mekânlar dışında da bazı mekânlar görülebilmekte, ancak bunların işlevleri tam olarak anlaşılamamaktadır. Bazı kalıntılardan, örneğin bir künk sisteminin ya da yan yana dar aralıklarla sıralanan mazgal pencerelerinin bulunduğu mekânlar, buraların hamam veya tuvalet olarak kullanıldığını gösterir. Bunlara örnek olarak Ankara Çengel Han, Tokat Voyvoda Hanı, İzmir Karaosmanoğlu Hanı, Edirne Rüstem Paşa Hanı ve Amasya Taş Han verilebilir.

Kesin hamam olduğu bilinen yapılara örnek ise Merzifon Taş Han, Edirne Rüstem paşa Hanı ve Ankara Hasan Paşa Hanı'dır. Bu üç handan Hasan Paşa Hanı'nın ikinci avlusunda yer alan kubbeli hamam ise bizce sonraki dönem ilavesidir⁶⁴.

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDA ÖRTÜ SİSTEMİ

I. MEKANLARDA ÖRTÜ SİSTEMİ

Yapılar tek tek incelendiğinde alt ve üst kat örtülerinin aynı ya da farklı olabildiği saptanmaktadır. Bunları örneklerle aşağıda sınıflandırmaya çalışacağız.

A. Alt ve üst kat mekânları aynı örtü sistemine sahip olanlar:

1. Beşik tonoz olanlar:

Bursa, İpek Hanı (1419-1421)

Ankara, Kurşunlu Han (1421)

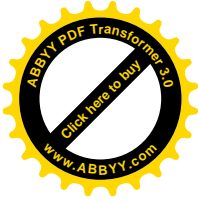
Bursa, Geyve Hanı (XV.yy. ilk yarısı)

Tire, Bakır Han (1510)

İstanbul Küçük Yeni Han (XVIII. yüzyıl)

İstanbul, Yıldızlı Han (XVIII.yüzyıl)

64.Bkz. 14. Dipnot.

2. Sivri beşik tonoz olanlar

Ankara, Hasan Paşa Hanı (XVI.yy. ilk çeyreği)

Diyarbakır, Deliller Hanı (1527)

Trabzon, Vakıf Han (XVIII. yüzyıl)

İstanbul, Cebeci Hanı (XVIII. yüzyıl)

Gaziantep, Yüzükçü Hanı (1800)

3. Çapraz tonoz olanlar

İstanbul, Hasan Paşa Hanı (1740)

İstanbul, Taş Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)

İstanbul, Zincirli han (XVIII.yy. sonu)

İstanbul, Çuhacı Hanı (XVIII.yüzyıl)

4. Aynalı tonoz olanlar

Amasya, Taş Han (1698-1699)

İzmir, Girit Hanı (XVIII.yüzyıl)

5. Düz tavan olanlar

Kastamonu, Yanık Han (XVII.yy. sonu-XVIII.yy. başı)

İzmir, Arab Hanı (XIX.yy. ikinci yarısı)

Her iki katı aynı örtü sistemine sahip olmasına karşın çok az sayıda bazı mekanlarda değişik örtü sistemi de görülür. Örneğin, Bursa Geyve Hanı'nda alt katta doğu kanat ortasında mescit kubbe ile; üst katta ise güney, doğu ve batı kanat ortalarındaki birer mekan da manastır tonozu ile örtülüdür. Aynı şekilde, Diyarbakır Deliller Hanı'nda alt ve üst kat mekanları sivri beşik; sadece köşe odaları aynalı tonozludur. Bu tip uygulamalar birçok yapıda karşımıza çıkar.

B. Alt ve üst kat mekanları farklı örtü sistemine sahip olanlar:

1. Alt kat beşik, üst kat çapraz tonoz olanlar

Trabzon, Taş Han (XVI.yy.)⁶⁵

2. Alt kat beşik, üst kat aynalı tonoz olanlar

İzmir, Kızlarağası Hanı (1744)

Kastamonu, Urgan Hanı (1748-1749)⁶⁶

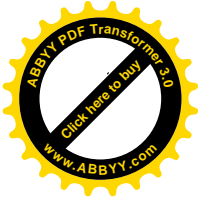
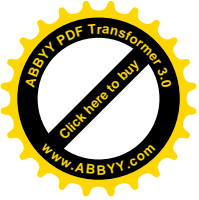
Manisa, Yeni Han (1860-1862)

3. Alt kat beşik tonoz, üst kat kubbe olanlar

İstanbul, Kürkçü Hanı (XV. yüzyıl)

65.Bkz. Ş. Horuluoğlu, *a.g.e.*, 109-111.s.; H. Karpuz, *a.g.e.*, 58-59.s.

66.Plan için bkz. İ.K. Bilici, *a.g.e.*, 67-68.şek.

- Edirne, Rüstem Paşa Hanı (1560-1561)
İstanbul, Büyük Valide Hanı (XVII. yüzyıl)
İstanbul, Vezir Hanı (XVII.yy. ikinci yarısı)
4. Alt kat sivri beşik tonoz, üst kat kubbe olanlar
Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı (1574-1575)⁶⁷
5. Alt kat çapraz, üst kat beşik tonoz olanlar
İstanbul, Büyük Yeni Han (XVIII.yy. ikinci yarısı)
6. Alt kat manastır, üst kat beşik tonoz olanlar
İzmir, Mirkelamoğlu Hanı (XVIII.yy. son çeyreği)
İzmir, Büyük Karaosmanoğlu Hanı (XVIII.yy. sonu)
İzmir, Manisalıoğlu Hanı (XIX. yüzyıl)

II. REVAKLARDA ÖRTÜ SİSTEMİ

Mekan örtülerinde görüldüğü gibi revak örtüleri de aynı ya da farklı olabilmektedir.

A. Alt ve üst kat revakları aynı örtü sistemine sahip olanlar:

1. Beşik tonoz olanlar

- Bursa, Emir Hanı (1340)
Tire, Lütfü Paşa Hanı (1510)
Ankara, Çengel Han (1522-1523)

2. Sivri beşik tonoz olanlar

- Ankara, Hasan Paşa Hanı (XVI.yy. ilk çeyreği)
Amasya, Taş Han (1698-1699)

3. Çapraz tonoz olanlar

- Tire, Kutu Han (1429)
İstanbul, Rüstem Paşa Hanı (1556-1568)
İstanbul, Kızlarağası Hanı (XVIII. yüzyıl)

B. Alt ve üst kat revakları farklı örtü sistemine sahip olanlar:

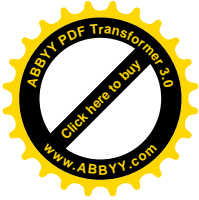
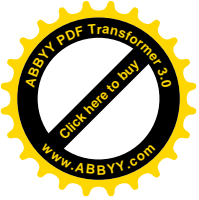
1. Alt kat beşik tonoz, üst kat kubbe olanlar

- Bursa, İpek Hanı (1419-1421)
Edirne, Rüstem Paşa Hanı (1560-1561)

2. Alt kat beşik, üst kat çapraz tonoz olanlar

- İstanbul, Sorguçlu Han (XVIII.yüzyıl)

67.Bilgi için bkz. M. Sözen, *a.g.e.*, 196-199.s.

İstanbul, Yıldızlı Han (XVIII.yüzyıl)

3. Alt kat çapraz tonoz, üst kat kubbe olanlar

İstanbul, Kürkçü Hanı (XV. yüzyıl)⁶⁸

III.AHIRLARDA ÖRTÜ SİSTEMİ

Ahırlarda örtü sistemi olarak üç tip görülmektedir.

1. Beşik tonoz

Bursa, Emir Hanı (1340)

Diyarbakır, Deliller Hanı (1527)

Tire, Lütfü Paşa Hanı (XVI.yy. ortası)

Edirne, Rüstem Paşa Hanı (1560-1561)

2. Sivri beşik tonoz

Ankara, Hasan Paşa Hanı (XVI.yy. ilk çeyreği)

3. Çapraz tonoz

Tire, Çöplü Han (1426-1442)

Tire, Kutu Han (1429)

OSMANLI ŞEHİR - İÇİ HANLARINDA TAŞIYICI SİSTEM

Hanlarda da diğer yapılarda olduğu gibi taşıyıcı sistem olarak duvarları, ayakları, sütun ve kemerleri görüyoruz.

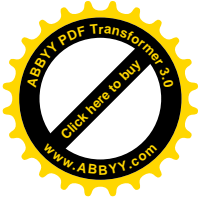
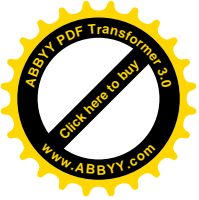
Yapılarda ayaklar kare planlı ya da haç planlı olmakta; özellikle revak köşelerinde "L" planlı ayaklar göze çarpmaktadır. Sütun kullanımı ise inceleme kapsamına alınan hanlar içinde sadece İzmir Kızlarağası Hanı'nda ve İzmir Mirkelamoğlu Hanı ile Manisa Yeni Han'da görülür.

Kemerleri ele aldığımızda basık, yuvarlak, sivri, gemi teknesi, kaş ve üç dilimli kemerlerin kullanıldığı saptanmaktadır. Bu tip kemerlerden basık, yuvarlak, sivri ve gemi teknesi kemerlerin kullanıldığı yapılar çok olmasına karşın diğerleri ile ilgili fazla örnek yoktur. Üç dilimli kemere sadece Ankara Çengel Han ve Diyarbakır Hasan Paşa Hanı'nda; kaş kemere ise yine Ankara Çengel Han'da rastlanılır.

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDA MALZEME KULLANIMI

Hanlarda cephe malzemesi olarak; düzgün kesme taş, kaba yonu taş ve tuğla, dolgu malzemesi olarak ise moloz taş görülür. Taş, cephelerde tek başına kullanıldığı gibi tuğla ile birlikte de kullanılmıştır.

68.Plan için bkz. C.Güran, *a.g.e.*, 179.s.; F.Akozan, *a.g.m.*, 147.s.

Eğer taş tek başına kullanılmış ise iki uygulama ile karşılaşmaktadır.

1. Tek renk taş kullanımı

Trabzon, Vakıf Han (XVIII.yüzyıl)

Kastamonu, Yanık Han (XVIII.yy. sonu-XIX.yy. başı)

2. İki renk taş kullanımı

Diyarbakır, Deliller Hanı (1527)

Diyarbakır, Hasan Paşa Hanı (1574-1575)

Taş, tek başına kullanıldığı gibi tuğla ile beraber belli bir düzen içinde de kullanılmıştır.

Bu almaşık düzen iki şekilde olmaktadır.

1. Yatay almaşıklık

Bu düzende taşlar arasına tuğla/tuğlalar genelde olduğu gibi dik yerleştirilmiş ya da İzmir hanlarının çoğunda görüldüğü gibi, dar yüzleri dışa gelecek şekilde yatay olarak istif edilmiştir.

2. Dikey almaşıklık

Bu tip almaşıklık ya bir sıra taş, bir (veya daha çok) sıra tuğla hatıl şeklinde; ya da bir sıra taş ve tuğla almaşığı, bir (veya daha çok) sıra tuğla hatıl şeklindedir.

Yapıların dış cephelerinde görülen tuğla ve taşın birlikte kullanılması, aynı şekilde avlu cephelerinde de görülür. Ancak bazı yapılarda, örneğin İstanbul'da özellikle XVIII. yüzyıl hanlarında dış cephede taş ve tuğla birlikte kullanılmasına karşın, avlu cephelerinde sadece moloz taş görülmektedir. Astarıcı Hanı, Baltacı Münheddim Hanı, Küçük Yeni Han ve Sofu Hanı bu tip uygulamanın yer aldığı hanlardan bazılarıdır.

Revak kemerlerinde, pencere ve kapı açıklıklarında yer alan alınlık kemerlerinde taş ya da tuğla tek başına kullanıldığı gibi birlikte de kullanılmıştır. Kapı ve pencere açıklıklarının sövelerinde ve atıklarında taş malzeme görülür. Bu tip yaygın uygulama içinde bir istisna olarak Amasya Taş Han'da avluya bakan mekanların kapı açıklığı atkı taşlarına altları bir kavis şeklinde oyularak basık kemer görünümü verilmiştir.

Kubbe ve tonoz gibi örtü elemanlarında tuğla; Kastamonu Yanık Han ve İzmir Arab Hanı gibi sadece iki örnekte görülen düz tavanda ahşap malzeme kullanılmıştır. Ayrıca, Yanık Han'da revaklar da ahşaptır. Ahşap malzemenin kullanıldığı diğer bir yer de kemer gergileridir.

OSMANLI ŞEHİR-İÇİ HANLARINDAN BAZILARININ AVLU VE KAT SAYILARI İLE REVAK DURUMUNA GÖRE KRONOLOJİK DAĞILIMI

NOT: Kat sayıları avlu cepheleri gözönüne alınarak yazılmıştır.

ADI	YERİ	TARİHİ	AVLU SAYISI			KAT SAYISI				REVAK DURUMU		
			Bir Avlulu	İki Avlulu	Üç Avlulu	Bir kısmen İki Katlı	İki Katlı	Kısmen Üç Katlı	Üç Katlı	Revaksiz	Tamamı Revaklı	Alt Kat Revaksiz Üst Kat/Katlar Revaklı
Emir Hanı (Bey Hanı)	Bursa	1340	X				X				X	
İpek Hanı	Bursa	1419-21	X				X				X	
Kuşunlu Han	Ankara	1421	X				X				X	
Çöplü Han	Tire	1426-42	X			X					X	
Kutu Han (Kütahya Hanı)	Tire	1429	X					X			X	
Geyve Hanı	Bursa	15.yy.ilk yarısı	X					X			X	
Fidan Hanı	Bursa	15.yy.ikinci yarısı		X				X			X	
Alaca Han	Trabzon	15.yy.	X						X		X	
Kürkçü Hanı	İstanbul	15.yy.		X							X	
Bakır Han (Lütfü Paşa Hanı)	Tire	1510	X					X			X	

ADI	YERİ	TARİHİ	AVLU SAYISI			KAT SAYISI					REVAK DURUMU			
			Bir Avlulu	İki Avlulu	Üç Avlulu	Bir Kath	kismen İki Kath	İki Kath	Kismen Üç Kath	Üç Kath	Revaksiz	Tamamı Revaklı	Alt Kat Revaksiz Üst Kat/Katlar Revaklı	
Kumarcılar Hanı	Lefkoşa	16.yy. sonu	X					X				X		
Deve Hanı	Tokat	16.yy.	X					X				X		
Taş Han	Trabzon	16.yy.	X					X				X		
Savran Hanı (Ali Efe Hanı)	Tire	16.yy.	X					X				X		
Leblebici Hanı	İstanbul	16.yy.	X					X				X		
Kızıl Han (Papaz Hanı)	İstanbul	16.yy. sonu 17.yy.başı	X					X				X		
Voyvoda Hanı	Tokat	1626-32	X					X				X		
Taş Han	Amasya	1698-99	X					X				X		
Vezir Hanı	İstanbul	17.yy.ikinci yarısı		X				X				X		
Fazlıoğlu Hanı	İzmir	17.yy ikinci yarısı	X					X				X		
Sulu Han	İzmir	17.yy.	X				X						X	
Taş Han	Merzifon	17.yy.	X								X			X

Osmanlı Şehir-içi Hanları

ADI	YERİ	TARİHİ	AVLU SAYISI			KAT SAYISI					REVAK DURUMU			
			Bir Avlulu	İki Avlulu	Üç Avlulu	Bir Kati	kısmen İki Kati	İki Kati	Kısmen Üç Kati	Üç Kati	Revaksiz	Tamamı Revaklı	Alt Kat Revaksiz Üst Kat/Katlar Revaklı	
Düyük Valide Hanı	İstanbul	17.yy.			X			X				X		
Küçük Demir Hanı	İzmir	17.yy.sonu 18.yy.başı	X					X						X
Yanık Han	Kastamonu	17.yy.sonu 18.yy.başı	X					X				X		
Selvili Han	İzmir	17.yy.sonu 18.yy.başı	X					X						X
Abacıoğlu Hanı	İzmir	18.yy. Başı	X					X				X		
Emir Ali Hanı	Gaziantep	1719	X					X						X
Vezir Hanı	Kayseri	1723			X			X				X		
Hasan Paşa Hanı	İstanbul	1740	X					X				X		
Kızlarağası Hanı	İzmir	1744	X					X						X
Urgan Hanı	Kastamonu	1748-49	X					X				X		
Mecidiye Hanı	Gaziantep	18.yy. ortaları	X					X						X
Yeni Han	Gaziantep	1757-85	X					X						X

ADI	YERİ	TARİHİ	AVLU SAYISI			KAT SAYISI				REVAK DURUMU				
			Bir Avlulu	İki Avlulu	Üç Avlulu	Bir Katlı	kısmen İki Katlı	İki Katlı	Kısmen Üç Katlı	Üç Katlı	Revaksiz	Tamamı Revaklı	Alt Kat Revaksiz Üst Kat/Katlar Revaklı	
Silahtar Hanı	İstanbul	18.yy.	X					X				X		
Simkeşhane	İstanbul	18.yy.	X						X				X	
Sofcu Hanı	İstanbul	18.yy.	X					X				X		
Sorguçlu Han	İstanbul	18.yy.	X					X				X		
Yaldızlı Han	İstanbul	18.yy.	X					X				X		
Sabır Han	Trabzon	18.yy.sonu 19.yy.başı	X							X		X		
Yüzükçi Hanı	Gaziantep	1800	X						X				X	
Şeker Hanı	Gaziantep	1850	X						X				X	
Anadolu Hanı	Gaziantep	19.yy. ortası				X								X
Yeni Han	Manisa	1860-62	X						X				X	
Millet Hanı	Gaziantep	1868	X						X				X	
Eski Gümrük Hanı	Gaziantep	1873-78	X						X				X	
Belediye Hanı	Gaziantep	1885-86	X						X					X

